

ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДАВНЬОНІМЕЦЬКОГО ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Сучасний етап розвитку синтаксичних і семантичних студій характеризується посиленням інтересу до проблем, пов'язаних із мовним устроєм у діахронічному аспекті, і виводить на перший план просте речення. Пріоритет у дослідженнях речення належить аналізу його граматичної [3; 8; 12; 13; 15; 23; 24; 29] і семантичної структури [2; 9; 30, 32], а також кількісних і якісних характеристик, що дозволяє вийти на вищий рівень узагальнень для пояснення синтаксичних процесів.

Розвиток синтаксичної системи будь-якої мови – це складний комплексний процес, який слід розглядати різнобічно. Останній виявляється у зміні типів речень, окремих слів та їх семантичних рядів, а також у зміні структурної організації синтаксичних одиниць [1, с. 3], зокрема словосполучень та речень, які існують у тексті з притаманними їм граматичними (структурними) значеннями [18, с. 48-56; 7, с. 66]. Отже, системна організація мови (у тому числі і на синтаксичному рівні) та пов'язана з нею структурна організація (побудова моделей) мають характер природного закону [6, с. 40].

Попри близькість структурної організації речення, як указує І. Р. Буніятова, „давні германські мови, так само як і сучасні, виявляють певну дивергенцію” в аранжуванні конститuentів речення [5, с. 118].

Ю. Жлуктенко зазначав, що характер синтаксичної будови давньогерманських мов ще мало досліджений [15, с. 119]. За концепцією Г. Кнабе, розвиток індоєвропейського речення полягає в переході від хаотичної структури, в якій відсутня цілісність, до структури чітко організованої і цілісної [див. 1, с. 21]. На противагу цій концепції постулюється думка про те, що такий розвиток є переходом від одного типу цілісності до іншого, від однієї форми організації речення до іншої [1, с. 21]. Синтаксис, який був запозичений давньогерманськими мовами з індоєвропейського джерела, відповідав флективному морфологічному типу останньої [36, с. 120; 4, с. 54]. Значна частина характерних рис цього типу синтаксису існують у сучасній німецькій мові, але в давньонімецькій мові вони є більш експліцитними. До цих рис належать дієслівність, двоскладовість та номінативність. Вони зберігаються не механічно, а зазнають суттєвих змін, отже конкретні форми вияву і роль кожної з них у загальному комплексі засобів, які організують речення, дещо змінюється [1, 253]. Зважаючи на вищезазначене, за мету у статті ми ставимо охарактеризувати формально-семантичні та синтаксичні маркери давньоверхньонімецького простого речення.

Проблеми опису структурно-семантичного устрою простого речення здавна були в центрі уваги дослідників [5; 9; 16; 20; 29]. В останні десятиліття формальний, синтактико-семантичний та комунікативний аспекти простого речення одержали нове тлумачення, сформувавшись перші когнітивні теорії [10; 11; 17; 27; 31]. Сучасний

етап розвитку синтаксичних і семантичних студій характеризується посиленням інтересу до проблем, пов'язаних із мовним устроєм у діахронічному аспекті, і виводить на перший план просте речення. Пріоритет у дослідженнях простого речення належить виявленню його порядку слів, кількісних і якісних характеристик, що дозволяє вийти на вищий рівень узагальнень для пояснення синтаксичних процесів.

Просте речення є, на думку І. Вихованця, поєднанням поверхневої (формально-граматичної) та глибини (семантичної) структур. Першу складають компоненти речення, визначені з урахуванням синтаксичних зв'язків та семантичних ознак, що відбивають позамовну ситуацію. При такому розумінні поверхневу структуру речення становлять компоненти, виділені за певним типом і характером синтаксичного зв'язку [9, с. 8]. Глибинну (власне семантичну) структуру речень складають семантичні предикати і залежні від них аргументи (непридікативні імена). Глибинні компоненти передають логічну будову думки. Семантико-синтаксична структура речення є проміжною ланкою, що з'єднує глибинну та поверхневу структури [там само, с. 8].

До загальних семантичних і структурних характеристик давньогерманського простого речення належать: 1) обов'язкова присутність дієслова (*verbum vinitum*); 2) факультативні представленість підмета, додатків, обставин; 3) розподіл номінативних елементів на легкі та важкі за їх семантико-фонологічними і функціональними якостями: легкі елементи (займенники й немарковані прислівники) лінійно передують важким (іменникам і дієсловам) [22, с. 6-7; 23, с. 25; 37, с. 34-35].

Підходи до речення як продукту когнітивної діяльності [10, с. 7] розвивають положення функціоналізму про призначення речення як відображення предметної ситуації свідомістю мовця в акті мислення. Виходячи з розуміння речення як двостороннього знака, поєднання формальних і семантичних категорій, О. В. Михайлова стверджує, що ментальна схема речення подає укорінені в мисленні зразки досвіду носіїв мови та організує семантичний простір мови [21, с. 8].

У період, що безпосередньо передував становленню індоєвропейських мов, синтаксична організація речення базувалась на принципі прилягання одного слова до другого і зводилась до простого речення. Вважають, що не було мовної одиниці вищого рівня, ніж просте речення [5, с. 58; 26, с. 109].

У давньоверхньонімецькій мові синтаксична організація простого речення не є фіксованою. Головними складниками давньонімецького простого речення є підмет, присудок, додаток та обставина. Як в усіх флективних мовах основними вираженнями синтаксичних зв'язків між словами у першому були узгодження, керування та прилягання [36, с. 120; 14, 183; 15, с. 120], наприклад: *Sîn sun was filu siecher* "Його син був дуже хворий" (узгодження); *Ther kuning reit kuono* "Король сміливо їхав верхи" (прилягання); *Er ist mîn scalk* "Він мій слуга" (керування) [15, с. 120; 36, с. 120].

Вважають, [15, с. 119; 36, с. 120; 1, с. 253; 19, с. 99], що структура простого давньогерманського речення своїми найважливішими рисами цілком відповідає структурі речення сучасних германських мов. Але є відмінності, історично зумовлені характером морфологічної будови мов того часу. Давньонімецька мова зберігає значну кількість флективних рис, тобто більшість граматичних категорій виражаються

переважно морфологічними, а не синтаксичними засобами.

Дієслівність є широко розповсюджена в структурі давніх індоевропейських мов і належить до характерних рис останньої [1, с. 253]. Відсутність дієслова була можлива в тому випадку, коли воно вживалося в попередньому реченні, наприклад, *д. ісл. He't annarr þórir, en annarr þorgrimr.* “Одного звали Торір, а другого – Торгерім” [15, с. 119]. Дієслово часто топікалізується, коли в реченні відсутній підмет: *Lauk þar sva, at ...* “Закінчилося тим, що...”, або коли підметом є інфінітив чи ціле речення: *д. ісл. Er gott felag at eiga við konung* “Добре мати співучасником справи короля”. Така позиція присудка можлива й тоді, коли підмет виражений особовим займенником 1-ї або 2-ї особи: *д. ісл. Tugg ek sol* “Я жую морську водорість” [15, с. 119]. Присудок звичайно узгоджується з підметом в особі і числі, пор. *д. ісл. On fæawum stöwum wiciad Finnas.* “У деяких місцях живуть фіни” [15, с. 119-120; 4, с. 53-54].

У давньовірхньонімецькій період засвідчена тенденція до побудови речення з двох компонентів [1, 271, 277; 15, с. 120; 36, с. 120]. Двокомпонентність – це найважливіший формальний засіб організації структури речення [1, 269-270; 34, с. 20]. Вона є, на думку О. Москальської, спільною загальноіндоевропейською характеристикою у давньонімецькому синтаксисі. Але, за спостереженнями В. Бубліка, в давньонімецьких текстах зустрічаються також речення без підмета, але вони в більшості випадків є перекладами з латинських оригінальних текстів. Їх використання є досить нечастотним: *Pist also gialtet man* “Ту так постарів” [4, с. 53-54; 36, с. 123]. Порівняння давньонімецьких структур речень з латинськими оригіналами засвідчує, що експліцитний підмет часто з’являється в перекладах. Порівняємо: латинська мова *Interrogo vos ...*, двн.-нім. *Ih frâgên iuuih ...* “Я вас питаю ...” [36, с. 124].

Хоча у реченнях давньогерманських мов здебільшого наявні і підмет і присудок, односкладні безпідметові речення вживаються значно частіше, причому в таких випадках, коли сучасний германський синтаксис обов’язково потребує двоскладності речення. У готському реченні, наприклад, якщо підмет був виражений особовим займенником, він часто упускався, якою б дієслівною формою не був виражений присудок [15, с. 120].

Підмет, як правило, не вживався, якщо присудок був виражений:

-безособовим дієсловом, яке означає явище природи, наприклад, *гот. rignjan doçtiti*, пор. *д. ісл. kignir ide doçt, snjóvar ide snig;*

- безособовим дієсловом, яке означає фізичне або психічне відчуття, наприклад, *гот. huggrijan голодувати, þairšjan відчувати спрагу;* пор. *д. ісл. kelr mik мені холодно;*

- якщо в ролі присудка у готській мові функціонує вираз *kara ist турбувати, спричиняти турботи:* *Laisari, ni kara þuk?* Учителю, чи ж тебе не турбує? [15, с. 120].

Підмет також не вживався, якщо присудок виражався формою пасиву чи медіапасиву, або словосполученням, еквівалентним пасивному стану [15, с. 120]. Давньовірхньонімецькій мові була притаманна тенденція давніх індоевропейських мов не використовувати підмет, якщо той був виражений займенником у першій та другій особі, що пояснювалося достатньою виразністю відмінюваного дієслова. У давньовірхньонімецьких пам’ятках займенниковий підмет першої та другої особи зустрічається лише в окремих випадках [35, с. 22-443; 1, с. 264]. У більшості давньовірхньонімецьких пам’яток займенниковий підмет у першій особі множини також відсутній [1, с. 264].

Неозначено-особові речення без підмета мають модель відповідних латинських речень порівняємо: латинська мова *Et adducunt ei surdum et mutum et deprecabant eum ut inponat illi manum*, двн.-нім *Thò bràhtun zi imo touban inti stumman inti bàtun in, thaz her sîna hant ana inan legiti* “До нього привели глухонімого і попрохали, щоб він поклав свою руку” [36, с. 123]. Однак у давньовірхньонімецькій пам’ятці “Пісня про Гільдебранта” зустрічаються натомість неозначено-особові речення з займенником *man*: *Mit gêru scal man geba infâhan* “Зі списом слід приймати дарунок” [4, с. 54]. Неозначено-особове речення з займенником *man* було в давньонімецькій мові домінуючим типом речення, який часто зустрічається в давньонімецьких оригінальних текстах [36, с. 124]. Цей тип речення має у зазначений період тенденцію до двочленної структури. Як і в сучасній німецькій мові, в давньонімецькій у такого типу речення підметом слугував неозначено-особовий займенник *man*. За О. Москальською, латинським одночленим неозначено-особовим реченням відповідають в давньовірхньонімецькій мові три типи речень:

- а) у деяких випадках давньонімецька мова зберігає латинську будову речення без підмета: латинська мова: *Dixerunt ergo ei: quis es?*, двн.-нім.: *Thò quâdun sie imo: wer thû thanne?* “Потім вони йому сказали: Хто ти?”;
- б) у перекладі у функції підмета використовують пасуючий іменник: латинська мова: *Quis est igitur iste deus? respondeant nobis*, двн.-нім.: *Huuer ist dhanne dhese got? antuurdeen ni uns dhea unchilaubendun* “Хто він, цей бог?”, відповіді нам невіруючи (слово “невіруючи” використано в давньонімецькому тексті при перекладі);
- в) при перекладі використовують давньонімецький іменник *man* „Mensch“, з якого розвинувся омонім неозначено-особовий займенник *man*. Порівняємо: латинська мова *Habetis his aliquid quod mandecetur?* давньонімецька мова *Habêt ir hier uuaz man ezzan megi?* “Ви маєте тут щось поїсти?” [36, с. 124-125].

Одночленні речення, які складаються лише з одного головного члена речення [33, с. 30], існують у багатьох індоєвропейських мовах як безособові речення: рос. *Вечерет. Холодно.* укр. *Смеркає. Гаряче.* лат. *Pluit* „Дощить“, *Tonat* „Гримить” [36, с. 125]. На думку О. Потебні, безособові речення – це речення, які не мають підмета і, навіть, указівки на нього. В безособових реченнях неможливо відтворити підмет із контексту мовлення [28, с. 219]. Давньогерманським мовам також притаманна одночленна будова такого типу речень, наприклад давньоісландській мові: *Rignir* „Дощить“, *Dagar* „Сходить сонце” [36; с. 125]. Але цей вид речень у давньовірхньонімецькій мові може мати двочленну конструкцію з формальним підметом *ez*: *Ez âbandêt* “Настає вечір” [1, 267, 275; 36, с. 125;], *Ez ist sprâti* “Пізно” [4, с. 54]. На думку В. Адмоні, номінативний підмет *ez* в безособових реченнях давньовірхньонімецького періоду мав лише структурне значення [1, с. 267], але саме на ранніх етапах розвитку мови формується його обов’язковість [1, с. 285]. Проникнення *ez* у структуру безособових речень є показником двоскладовості давньонімецького речення [там само, с. 270, 274].

Хоча наказові речення в усі періоди німецької історії є одночленими, все ж таки у досліджуваній нами період спостерігається загальна тенденція до двочленної структури речення, адже виникають двочленні наказові утворення: *Faret ir mînan uuîngart* “Ідіть в мій виноградник” [36, с. 125]. Одночленими реченнями без підмета є лише безособові речення з додатком в давальному або знахідному відмінку [36, с.

125]. Також цей тип речення згодом розвинувся у двочленну паралельну форму з формальним підметом *es*, який займав ініціальну позицію [34, с. 20].

Таким чином, давньоверхньонімецька мова успадкувала від спільногерманської мови-основи значну кількість рис своєї синтаксичної будови: дієслівність, двоскладовість та номінативність. При цьому давньонімецька мова зберігає значну кількість флексивних рис, коли більшість граматичних категорій виражаються не синтаксичними, а морфологічними засобами. Саме виявлення флексивних рис давньоверхньонімецької мови може бути покладено в основу подальшого наукового пошуку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В. Г. Исторический синтаксис немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр, – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. – Л.: Наука, Ленинград. отд., 1984. – 136 с.
4. Бублик В. Н. Історія німецької мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
5. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.): Монографія. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
6. Ванников Ю. В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. – М.: «Русский язык», 1978. – 296 с.
7. Варшавская А. И. Смысловые отношения в структуре языка (на материале современного английского языка). – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1984. – 135 с.
8. Виноградов В. В. Некоторые вопросы изучения синтаксиса (простого) предложения (на материале русского языка) // *Вопр. языкознания*. – 1954. - № 1. – Режим доступу: <http://projekt.phil.pu.ru/lib/data/ru/vinogradov/syntax.html>
9. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І. Р., Городенська К. Т., Русанівський В. М. – К.: Наукова думка, 1983. – 219 с.
10. Волохина Г. А. Попова З. Д. Синтаксические концепты русского языка. – Воронеж: Истоки, 2003. – 131 с.
11. Добрунова О. В. Когнітивний аспект обробки інформації при породженні та сприйманні мовлення // *Праці міжнар. наук. конф.* – К.: КНЛУ, 1999. – С. 335-337
12. Долинина И. Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка). – Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1977. – 175 с.
13. Жирмунский В. М. История немецкого языка, 5-е изд. – М.: Высшая школа, 1965. – 408 с.
14. Жирмунский В. М. Общее и германское языкознание. – Ленинград: Наука, 1976. – 696 с.
15. Жлуктенко Ю. О., Яворська Т. А. Вступ до германського мовознавства. – Київ: Вища школа, 1986. – 230 с.
16. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 450 с.
17. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с

- когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира/РАН, Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
18. Курилович Е. Очерки по лингвистике: Сборник статей. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 48-56.
19. Левицький В. В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 216 с.
20. Мещанинов И. И. Части речи и члены предложения. – Москва, Ленинград; Издательство АН СССР, 1945. – 321 с.
21. Михайлова О. В. Просте речення в давньоанглійській мові: синтаксичний, семантичний, когнітивний та комунікативний аспекти. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 20 с.
22. Михайлова О. В. Просте речення в давньоанглійській мові: синтаксичний, семантичний, когнітивний та комунікативний аспекти. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 20 с.
23. Мореховский А. Н. Слово и предложение в истории английского языка. – К.: Вища школа, 1980. – 216 с.
24. Москальская О. И. Местоимение в германских языках // Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Изд-во АН СССР. – 1963. – С. 303-347.
25. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1974. – 156 с.
26. Одри Ж. Индоевропейский язык: пер. с франц. Л. В. Иванова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXI: Новое в индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988. – С. 24-121.
27. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: истоки, 2003. – 191 с.
28. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. – М.: Гос. уч.-пед. изд-во Минва просвещ. РСФСР, 1958. – Т.1-2. – 536 с.
29. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ предложения. – К.: Вища школа, 1971. – 191с.
30. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові: Монографія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 292 с.
31. Степанов Ю. С. Индоевропейское предложение. – М.: Наука, 1989. – 288 с.
32. Сусов И. П. Глубинные аспекты семантики предложения // Проблемы семантики. – М.: Наука, 1974. – С. 30-64.
33. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка, изд. 2. Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.
34. Шубик С. А. Порядок слов в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. – Л., 1964. – 20 с.
35. Behage O. Deutsche Syntax. – Bd. III. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1928. – 322 S.
36. Moskalskaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte. – М.: Hochschule, 1977 – 237 S.
37. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf. – Halle: Max Niemeyer, 1907 – 310 S.